

Արտակ խաչատրյան

ԵՊՀ Հնագիտության և ազգագրության ամբիոնի ասպիրանտ

ԽՍՀՄ ԱԶԳԱՅԻՆ ԶԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՀԻՄՆԱՎՈՐՈՒՄՆԵՐԸ (ԼԵՈՆԱՅԻՆ ԴԱՐԱՔԱՂԻ ՕՐԻՆԱԿՈՎ)

1917 թ. հոկտեմբերյան հեղաշրջումից հետո իշխանության եկած բոլշևիկների առաջ ծառայած մի շարք հրատապ խնդիրներ: Իշխանության գալով՝ նրանք պետք է մտածեին կառավարման նոր ուղեցիկներ մշակելու և իրականացնելու մասին: Ցարական ընդարձակածավալ կայսրության կործանումը խառնաշփոթ իրավիճակ էր ստեղծել նախկին կայսրության տարածքում: Անկասկած, տեղի ունեցողը ուներ միջազգային կարևոր նշանակություն. ժամանակակիցները գիտակցում էին դա, և նշում, որ «որոշվում է հեղափոխության ճակատագիրը, որոշվում է մեր երկրի ճակատագիրը, և միևնույն ժամանակ երկար ժամանակով որոշվում է նաև մարդկության ճակատագիրը»¹: Իհարկե, խնդրահարույց է բոլշևիկների իշխանության գալու փաստի հստակ բնորոշումը՝ հեղափոխություն, թե հեղաշրջում: Այս հարցի կապակցությամբ վաղուց ձևավորվել է երկու հոսանք: Համաշխարհային պատմագիտության մեջ. արևմտյան պատմագիտությունում տիրող է հոկտեմբերյան դեպքերը բնորոշել որպես հեղաշրջում, իսկ ահա խորհրդային պատմագիտությունը ներկայացնում է նույնը՝ որպես հեղափոխություն²: Սա ժամանակին դասական մոտեցում էր, սակայն հետխորհրդային շրջանի մեջ գիտության մեջ նոր մոտեցումների և հայեցակարգերի ինտեգրացիոն գործընթացների հետևանքով կերպափոխման ենթարկվեցին նախկին դասական գիտական հարացույցեր: Վերը նշված երկու մոտեցումների կողքին վերջին շրջանում առկա է ժամանակակից ռուսաստանյան մոտեցումը, որտեղ նախախորհրդային և խորհրդային պատմության բազմաթիվ խնդիրներ լուսաբանվում են նորովի, և դրանում ամեն ինչ չէ, որ գնահատվում է միանշանակ: Եթե փորձենք բոլշևիկյան հոկտեմբերյան իրողությունը դիտարկել համաշխարհային պատմության ծիրում վերջինիս թողած ազդեցությամբ և նշանակությամբ, ապա կարելի է այն համարել հեղափոխություն: Ի վերջո, չի կարելի անտեսել այն, որ ցարական պետական համակարգը քիչ արդյունավետ էր, ինչը թույլ չէր տալիս անգամ ժամանակավոր կառավարությանը ղեկավարել երկիրը, առկա համայնապատկերն էլ լրացնում էր ընթացող Համաշխարհային առաջին պատերազմը: Բոլշևիկները հայտնվեցին ճիշտ տեղում, ճիշտ ժամանակին: Ակնբախ էր Ցարական կառավարության և ժամանակավոր կառավարության անարդյունավետ քաղաքականությունը, ուստի և բոլշևիկները հիմնվեցին հենց այդ տրամաբանության վրա: Ինչպես լուրջ հնի իսպառ ոչնչացման և նորի կառուցման ու ներդրման մասին իրենց քաղաքականությունը՝ տուրք տալով, ըստ էության, պոպուլիզմին: Պատմությունը ցույց է տալիս, որ հեղափոխությունը ոչ թե իրադարձություն է կամ դեպք, այլ գործընթաց, որն ուղեկցվում է տարբեր փուլերով, և բնական է, որ ներպետական կառավարման հայեցակարգերը ևս կարող են փոփոխական լինել ըստ ժամանակի և պահի թելադ-

րանքի: Այդպես եղավ նաև Հոկտեմբերյան հեղաշրջումից հետո, երբ նոր սկսված քաղաքացիական պատերազմով պայմանավորված 1918 թ. սկսեց կիրառվել ռազմական կոմունիզմի քաղաքականությունը: Ռազմական կոմունիզմի քաղաքականությունը ենթադրում էր տնտեսության կառավարման ծայրահեղ կենտրոնացում, խոշոր, միջին և նույնիսկ մանր արդյունաբերության ազգայնացում, բազմաթիվ գյուղատնտեսական մթերքների պետական մենաշնորհ, մասնավոր առևտրի արգելում և այլն: Ռազմական կոմունիզմի քաղաքականությունը շարունակվեց մինչև 1921 թ.: Այդ թվականին քաղաքացիական պատերազմը ավարտվեց, սակայն իրադրությունը երկրում ողբերգական էր: Երկիրն աղետի առաջ էր կանգնած: Այն անցել էր Առաջին համաշխարհային պատերազմի և քաղաքացիական պատերազմի դաժան իրողությունների միջով, կործանվել էին հարյուրավոր ձեռնարկություններ և բնակավայրեր: Մոտավոր հաշվարկներով ընդհանուր վնասը կազմել էր շուրջ 39 միլիարդ ռուբլի ոսկով¹: 1921 թ. մարտին ՌԿ(բ)Կ X համագումարը Լենինի նախաձեռնությամբ ընդունեց որոշում ռազմական կոմունիզմի քաղաքականությունից անցում կատարել նոր տնտեսական քաղաքականության (ՆԵՊ): Իսկ որն էր նոր տնտեսական քաղաքականության՝ ՆԵՊ-ի նպատակը: Դրա գլխավոր քաղաքական նպատակն էր թոթափել սոցիալական լարվածությունը, ամրակայել խորհրդային իշխանության սոցիալական բազան՝ ի դեմս աշխատավորների և գյուղացիների: Իսկ տնտեսական նպատակն էր անկման հետագա խորացման կասեցումը, տնտեսության ճգնաժամից դուրս բերելը և վերականգնելը: Իհարկե, այն նպատակ ուներ նաև կարգավորել արտաքին քաղաքական և տնտեսական հարաբերությունները, հաղթահարել արտաքին քաղաքական մեկուսացվածությունը: Նոր քաղաքականության հետևանքով երկրում թույլատրվում էր մասնավոր ձեռնարկությունների ստեղծում, իսկ որոշ գործող ձեռնարկություններ հանձնել վարձակալությամբ: Կարելի է ասել, որ ՆԵՊ-ը տնտեսաքաղաքական խոր ճգնաժամում գտնվող երկիրն նոր արյուն ներարկեց:

Հենց նման ծանր իրադարձություններից անմիջապես հետո 1922 թ. դեկտեմբերին կազմավորվեց ԽՍՀՄ-ը: Այժմ արդեն իրադրությունն այլ էր. խորհրդային Ռուսաստանի փոխարեն այժմ առկա էին խորհրդային հանրապետությունները, և պետությունը պարտավոր էր հաշվենկատ տնտեսական քաղաքականություն մշակել՝ ճկուն, միևնույն ժամանակ արդյունավետ՝ պետական վերահսկողության հստակ ընդգծվածությամբ: Սակայն բոլշևիկների տնտեսական քաղաքականությունը հանգեցրեց կոնֆլիկտային լարվածության Կենտրոնի և տարածաշրջանների միջև: Դա իշխանության երկու տարբեր կենտրոնների շահերի բախում էր 1930-ական թթ. խորհրդային պետության ներքին քաղաքական կյանքում: Մոսկովյան կուսակցական ներկայացուցիչները փորձում էին պետության դեսպոտիկ իշխանությունը կենտրոնացնել Կենտկոմի և մասնավորապես Ստալինի ձեռքում: Նրանք վերականգնվող ենթակառուցվածության պետության ինֆրաստրուկտուրալ իշխանությունը, և ձգտում էին իրենց ձեռքում պահել երկրի ազգային անվտանգության և տնտեսական զարգացման քաղաքականության մշակման մենաշնորհը: Իսկ տարածաշրջանային լիդերների խմբավորումը ձգտում էր ստանալ պետության դեսպոտիկ իշխանության իր չափաբաժինը²: Կենտրոնի և տարածաշրջանների միջև այդ լարվածությունը 1930-ական թթ. առա-

¹ Мишч И. И., История Великого Октября. Триумфальное шествие Советской власти, М., 1969, т. 3, с. 223:

² Ст'ю Боффа Джузеппе, История Советского Союза, т. 1, От революции до второй мировой войны. Ленин и Сталин. 1917-1941 гг., М., 1994, с. 52:

¹ Ст'ю Голенков А., Империя СССР. Народная сверхдержава, М., 2010, с. 33:

² Ст'ю Истер Дж. М., Советское государственное строительство. Система личных связей и самоидентификация элиты в Советской России, М., 2010, с. 131:

դակով: Ղարաբաղից դուրս եկած բարձրակարգ կադրերը հաջողությամբ աշխատում էին ԽՍՀՄ-ի տնտեսության ամենատարբեր ճյուղերում: Սակայն նրանց աշխատանքը և փորձը հայրենի մարզի զարգացման մեջ դնելու հնարավորությունները խիստ սահմանափակ էին: Այս ամենը հետզհետե վատթարացնում էր մարզի ընդհանուր վիճակը: Ամենասուսկալին այն էր, որ տեղի էր ունենում բնակչության աստիճանական ծերացում: Երիտասարդության մեծ մասը կրթություն ստանալու նպատակով դուրս գալով Ղարաբաղից՝ հայրենի մարզում աշխատանքային տեղերի սակավության կամ գրեթե չգոյության պայմաններում, հնարավորություն չէին ունենում վերադառնալ և մասնագիտական փորձը ներդնել Լեռնային Ղարաբաղում: Եվ, հետևաբար, քանի որ երիտասարդությունը լքում էր երկրամասը, հատկապես կրճատվում էր դպրոցների թիվը, նաև դրանցում սովորողների թվաքանակը: Խորհրդային շրջանում Լեռնային Ղարաբաղի տնտեսությունն առավելապես ուներ ագրարային բնութագիր: ԼԴԽՍ արդյունաբերությունը ներկայացված էր մի քանի տասնյակ ձեռնարկություններով, որոնք առավելապես հմտացած էին կոնյակի և գինու, նաև բրդի ու բրդյա կտորեղենի արտադրության ոլորտում, որը հիմնադրվել էր դեռևս մինչև խորհրդային շրջանը: Կար նաև կոշիկի, կահույքի, շինանյութի, լուսավորող սարքավորումների արտադրություն: Որևէ լուրջ առաջընթաց քայլ արդյունաբերության ոլորտում չէր կատարվում: Այս քաղաքականությունն ուներ իր նրբորեն քողարկված իրավանպատակները: Հիմնական նպատակն էր հայաթափել Լեռնային Ղարաբաղը, որը լուրջ ազդեցություն էր թողնում մարզի բնակչության էթնոմշակութային նկարագրի վրա, խաթարում մարզի էթնիկ խճանկարն ի վնաս հայության: Որպես լծակ օգտագործվում էր տնտեսական գործոնը: Տնտեսական առումով հարուստ Լեռնային Ղարաբաղը դարձել էր Ադրբեջանին գյուղատնտեսական հումք (հացահատիկ, միս, կաթ, բուրդ, բոժոժ, ձու, խաղող, պտուղներ, բանջարեղեն) մատակարարող խոշոր բազա¹: Թույլ չէր տրվում մարզում կառուցել գյուղատնտեսական հումքի վերամշակման ձեռնարկություններ: Իսկ նման ձեռնարկությունների առկայությունը կկանխեր հայ բնակչության նման արտահոսք մարզից, կլուծեր զբաղվածության խնդիրը: Այսպիսով, մարզը թեև գյուղատնտեսական հումքի խոշոր արտադրող էր, բայց բնակչությունը հնարավորություն չունեի տեղի խանութներից գնելու սննդամթերք, ինչպես նաև գյուղատնտեսական արտադրանք²: Նրանք դժվարությամբ այդ արտադրանքը ձեռք էին բերում այլ վայրերից, հատկապես Հայաստանից:

Հարկ է նշել, որ մարզում շինարարական աշխատանքները նույնպես բարձիթողի վիճակում էին: Կանխամտածված ձևով անուշադրության էր մատնված հատկապես ճանապարհաշինությունը: Իսկ եղած տրանսպորտային կապը այնպես էր պլանավորված, որ դրսից Ղարաբաղի ցանկացած բնակավայր գնալու համար անպայման պետք էր անցնել նրա սահմանի ամբողջ երկայնքով տեղադրված ադրբեջանաբնակ քաղաքներով՝ Աղդամով, Միր-Բաշիրով, Ֆիզուլիով, Լաչինով: 1988 թ. իրադարձությունները ցույց տվեցին, որ ադրբեջանական գաղութարարների այդ հեռահար քաղաքականությունը կանխամտածված է եղել: Դրանով նրանք ցանկացած ժամանակ կարող էին տնտեսական մեկուսացման ենթարկել Արցախը: Խորհրդային շրջանում Ադրբեջանի հայկական քաղաքականության հետևանքով ԼԴԽՍ-ի տնտեսությունը զարգացել է միակողմանի: Մարզի սոցիալական զարգացմանն ու մշակութային

¹ Տե՛ս Մեյլքունյան Ս., նշվ. աշխ., էջ 7:

² Նույն տեղում:

կյանքին ուշադրություն չի դարձվել: Ոտնահարվել է հայ բնակչության ազգային արժանապատվությունը, հայկական մշակույթը, պատմաճարտարապետական արժեքները, զանազան կեղծարարությամբ դրանց մի մասը համարվել է ադրբեջանական, ինչն էլ որ հնարավոր չի եղել սեփականացնել՝ ոչնչացվել է: Մինչև 1980-ական թթ. վերջերը մարզի արդյունաբերությունը, երկրի մյուս տարածաշրջանների համեմատ, ավելի թույլ էր ու կառուցվածքային տեսակետից՝ անկատար: Գրեթե բոլոր արդյունաբերական ձեռնարկությունները կենտրոնացված էին Ստեփանակերտում և Շուշիում: Այդ ձեռնարկությունների գործունեությունն այնպես էր կազմակերպվում, որ թաքցվեր արտադրանքի հայկական բնույթը: Դրա փաստերից մեկն էլ այն է, որ նախկին ԽՍՀՄ-ում հայտնի Ղարմետաքս կոմբինատի արտադրական ցիկլի վերջին օղակը՝ ներկման արտադրամասը, կանխամտորեն, խորմանկորեն փակվել էր վաղուց¹: Մարզում արտադրված միլիոնավոր գծամետր գործվածքեղենը, որպես կիսաֆաբրիկատ, ուղարկվում էր Ադրբեջանի Շաքիի մետաքսի ֆաբրիկա՝ ներկելու համար: Այսպիսով, արտադրանքը թողարկվում էր Ստեփանակերտում, սակայն ներկվում էր Շաքիում և նրանց անունով ու մակնիշով հանձնվում սպառողին որպես պատրաստի արտադրանք: Այսինքն այս կերպ փորձ էր արվում նույնիսկ այս ոլորտում չհիշատակել Ղարաբաղ անունը:

Այսպիսով, ԽՍՀՄ ազգային քաղաքականությունը նպատակ ուներ ամենատարբեր մեթոդների կիրառման միջոցով պահպանել ներքին դրոշակի կայունություն, ապահովել Կենտրոնի ազդեցությունը և ներկայությունը բոլոր տարածաշրջաններում: Տնտեսական քաղաքականությունը հատկապես խնդրահարույց էր դառնում բազմէթնիկ մարզերում, մասնավորապես Անդրկովկասում: ԼԴԽՄ-ի նկատմամբ, կարելի է ասել, տարվում էր երկինաստ քաղաքականություն: Այն ներառված էր ԽՍՀՄ ինքնավար մարզերի շարքում և ենթարկվում էր Կենտրոնի տնտեսական քաղաքականությանը, սակայն միևնույն ժամանակ ադրբեջանական իշխանությունները վարում էին խտրական քաղաքականություն մարզի հայկական բնակչության նկատմամբ՝ օգտագործելով նաև տնտեսական գործոնը և զանազան տնտեսական պատկերներով խաթարելով մարզի հայկականության ընդհանուր պատկերը: Քսաներորդ հարյուրամյակի վերջում ծավալված արցախյան շարժումը հետևանք էր ոչ միայն Ադր. ԽՍՀ-ի տնտեսական քաղաքականության, այլև հենց ԽՍՀՄ -ի թուլատրվող, հաճախ անտեսվող, երբեմն էլ ներքուստ խրախուսվող ադրբեջանական պետական քաղաքականության:

¹ Նույն տեղում, էջ 284:

Артак Хачатрян, Теоретические основы национальной политики СССР (на примере НКР),
- В статье анализируется экономическая составляющая национальной политики СССР, предпосылки ее становления и последствия применения. Предпринята попытка вскрыть двойную суть проводимой в отношении НКАО экономической политики. Официально в отношении НКАО проводилась провозглашаемая Москвой экономическая политика, однако на деле армянское население области подвергалось дискриминации со стороны местных азербайджанских властей. Для искажения общей картины местного армянского населения помимо общетеоретических экономических обоснований, азербайджанскими властями активно использовались также экономические рычаги давления.

Artak Khachatryan, The economic "grounds" of national policy of the USSR (by Nagorno Karabach example), - This article analyses one of important aspects of national policy of USSR, the economic policy, its causes and consequences. It is shown, that economical policy in South Caucasus and particularly towards NKAR was two-ply. That is, officially NKAR was subject to economical policy of Moscow, but meantime Azeri government was conducting a policy of discrimination towards Armenian population of the region. They used economic factor and by different economic justifications tried to distort overall picture of Artsakh Armenianism.
